

КАНТЭКСТУАЛЬНЫЯ АНТОНІМЫ У ПАЭЗІІ ЯНКІ КУПАЛЫ

В статье рассматриваются контекстуальные антонимы, зафиксированные в поэзии Янки Купалы, их стилистические возможности.

Антонімы як адзін са сродкаў выразнасці даволі шырока выкарыстоўваюцца майстрамі слова для стварэння палярна супрацьлеглых (і у той жа час суадносных) паэтычных вобразаў.

Акрамя моўных (рознакаранёвых і аднакаранёвых) антонімаў, у мастацкіх творах часта сустракаюцца **антонімы маўлення**, ці **кантэкстуальныя антонімы**. І хоць у колькасных адносінах яны, як правіла, саступаюць моўным антонімам, сваёй арыгінальнасцю, вастрынёй побач з іншымі мастацка-выяўленчымі сродкамі робяць стыль таго ці іншага аўтара адметным, непаўторным.

«Ужо сама назва гэтай катэгорыі антонімаў сведчыць пра тое, што словы уступаюць у антанімічныя адносіны толькі ў строга акрэсленым кантэксце і па-за межамі яго не маюць супрацьлеглых значэнняў. Кантэкстуальныя антонімы – паняцце менш строгае, чым антонімы моўныя. У якасці кантэкстуальных антонімаў могуць выступаць словы з канкрэтна-прадметным значэннем, якія не валодаюць зыходнай спалучальнасцю і ў кожным кантэксце утвараюцца па-новаму» [1, с. 271].

Ілюстрацыяй да вышэйсказанага могуць служыць антонімы маўлення, зафіксаваныя ў паэтычных творах слаўтага песняра нашай зямлі, класіка беларускай літаратуры Янкі Купалы. Так, кантэкстуальныя антонімы з'яўляюцца неад'емным сродкам выразнасці пры паказе сацыяльных кантрастаў грамадства. Напрыклад: *Вось гуляе багач, Аж палац той дрыжыць, А пад брамкаю плач – Там сіротка стаць* [2, т.І, с. 41]; *Не чапайся! Не раўня Табе я, мужычка, Цябе ждзеш недзе твая Панна-белалічка* [2, т.ІІ, с. 158]; *Гэй, го-го! Гэй, го-го! Мы жывём і няём, Хлеб наш людзі ядуць, Мы ж мякіну жуюм!..* [2, т.ІІІ, с. 98]; *Палац з брыльянтаў; сотні слуг Хай за цябе паложыць грудзі – Без ласкі – з слугамі палац Астрогам, пусткай вечнай будзв* [2, т.ІІ, с. 181]; *Я не для вас, паны, о не, А я*

для *бедных і загнаных*, Я з імі мучуся урауне, У адных закут з імі кайданах... Я не для вас, паны, о не! [2, т.1, с. 152]. Прыведзеныя прыклады уяўляюць сабой **антытэзу** як стылістычны прыём, пры якім адбываецца найбольш рэзкае, максімальнае супрацьпастаўленне кантрастных з’яў, вобразаў. Верш «Якія» Я. Купала, па сутнасці, поўнасьцю будзе на антытэзе, трапіна малюючы супрацьлеглыя партрэты прадстаўнікоў тагачаснага грамадства: *Сыты, раскормлены, вясёлы вечна, Сільны пад стап, З трудоу слабеішага Жыве бяспечна, — Гэта — ваі пан. Худы, прыгорблены, Працай сцяганы, У вобуві з лык, Холадам, голадам Век катаваны, — Гэта — мужык* [2, т.1, с. 290].

Аднак антонімы ужываюцца не толькі для стварэння антытэзы. Часам супрацьлеглыя словы утвараюць такія стылістычныя фігуры, як **злучэнне**, **нейтралізацыя**, **чаргаванне** і іншыя. Прыклады злучэння: *Дзе залёг абшар Кургану-ахвяр, Сей, засеі прасвет. Ты слуга і цар, Ты — дудар-званар, — Чуе, знае свет...* [2, т.ІІ, с. 229]; *Адно ідуць сюды З гарадской нуды Адказельца Бедната і «знаць» — Віды аглядаць, Што у ног сцелюцца* [2, т.ІІ, с. 323]. Тут супрацьлеглыя паняцці «складваюцца» у адно цэлае.

Калі ж два кампаненты антанімічнага рада адмаўляюцца і кантраст паміж імі сціраецца, то вылучаем такую фігуру, як **нейтралізацыя**: *Усё прапала, згібла недзе, Як сон, як туман; У карчму ужо не заедзе Ні мужык, ні пан* [2, т.1, с. 186]; *Стау глядзеці ён крыва на хаціну, на ніву, Стау глядзець ён ні хамам, ні панам* [2, т.ІІ, с. 335] і г.д.

Прыклады чаргавання: *Увесь да дна трэба выпіць свой келіх жыцця, Ці з вадой жыватворчай, ці з ядам* [2, т.ІІІ, с. 290]; *Што прыносе: ці калоссе, Ці благое зелье нам? Сіл не маю, не згадаю, Як пяройдзе — скажа сам* [2, т.ІІ, с. 160].

Зафіксаваны два прыклады стылістычнай фігуры супярэчнасці: *Будзе пан вялікі з віду І шэльма душой. Спатыкаць цябе я выйду, Ты махнеш рукой* [2, т.1, с. 54]; *Вы у лапцугі усё закавалі: І суд, і прауду, і закон! Расправу правам вы назвалі, А ласкай — пахавальны звон* [2, т.ІІ, с. 54]. У прыведзеных антанімічных радах адзін з кампанентаў супярэчыць, не адпавядае другому.

Фактычны матэрыял сведчыць, што для кантэкстуальных антонімаў, як і для антонімаў моўных, уласцівы сінанімічнасць і мна-

пазначнасць. Такія згаданыя вышэй кантэкстуальныя антонімы, як *мужык* – *пан*, *хам* – *пан*, *цар* – *слуга*, *бедната* – *знаць*, *багач* – *сіротка*, *мужычка* – *панна-белалічка* адпавядаюць моуным антонімам *кагач* – *бядняк* (або субстантываваным прыметнікам *бедны* – *багаты*) і з’яўляюцца сінанімічнымі паміж сабой.

Полісемію кантэкстуальных антонімаў у мове твораў Я.Купалы можна прасачыць на наступных прыкладах: *Памаліся, старча, на людзей, за нелюдзь, Што ляглі, заснулі, Што жывуць і дрэмлюць* [2, т.ІІ, с. 130]; *Запытайся сваёй долі, Сваіх пун, Ці мы людзі, ці скаціна, Хто мы тут?* [2, т.ІІ, с. 122]; *Ці тут н’яўкі, ці тут людзі – Хто зведаў? – Адно унуку сохнуць грудзі, Як дзеду* [2, т.ІІ, с. 146]. Ва ўсіх трох парах *людзі* – *нелюдзі*, *людзі* – *скаціна*, *людзі* – *н’яўкі*, нягледзячы на наяўнасць агульнага кампанента *людзі*, значэнне гэтых антанімічных радоў рознае. Як слушна заўважае Л.А.Новікаў, «слова, узятае па-за кантэкстам, нясе няпэўную інфармацыю і валодае толькі патэнцыяльным значэннем. Сваю канкрэтную рэалізацыю семантыка слова атрымлівае ў пэўных кантэкстах, у спалучэнні з пэўнымі групамі слоў, дзе нейтралізуюцца адны значэнні і, наадварот, актуалізуюцца іншыя» [3, с. 69]. Так, у першым выпадку кантэкстуальным антонімам *людзі* – *нелюдзі* адпавядаюць моўныя антонімы *добры* – *злы*. Словам *людзі* аўтар называе тых, хто валодае такімі якасцямі, як дабрыня, чалавечнасць, міласэрнасць. Другі кампанент антанімічнага рада *нелюдзі* адпаведна ужыты са значэннем ‘вылюдкі, звяры’ [4, т.ІІІ, с. 373], той, хто адрозніваецца злосцю, жорсткасцю, бесчалавечнасцю.

У другой антанімічнай пары словам *людзі* паэт падкрэслівае такую рысу, уласціваю чалавеку, як пачуццё уласнай годнасці, незалежнасці, што і павінна адрозніваць яго ад запалоханай, пакорнай скаціны, пазбаўленай магчымасці свабодна мысліць, самастойна вызначаць свой жыццёвы шлях. Блізкае сэнсавое значэнне выяўляецца ў наступных радках: *На нашым хітрым свеце Усяляк жыве народ: Адзіт жыве па-людску, другі жыве, як скот* [2, т.І, с. 26].

У трэцяй прыведзенай пары *людзі* – *н’яўкі* пад словам *людзі* Я.Купала падразумявае селяніна-карміцеля, з працы якога жывуць прыгняталнікі, крывапіцы, паразіты. Менавіта такое пераноснае значэнне мае слова *н’яўка* [4, т.ІV, с. 541].

І хоць «кантэкстуальныя антонімы – гэта далёка не заусёды максімальна магчымая супрацьлегласць, а толькі дадзенае у пэунай мауленчай сітуацыі супрацьпастаўленне» [3, с. 74], аўгарскія антонімы, як і антонімы мовы, «утвараюць супрацьлеглыя *відавныя* паняцці, якія уваходзяць у аб’ём *родавага* паняцця» [5, с. 9]. І калі відавныя паняцці з’яўляюцца дыферэнцыйным крытэрыем пры вызначэнці антонімаў, то родавае паняцце выступае інтэгрыруемым паказчыкам, аб’ядноўваючы супрацьлегласці у адно цэлае. Напрыклад: *Нават я не салавейка, Што пня так слауна, А я толькі верабейка, Узрошчаны пад Гайнай* [2, т.1, с. 228]. Відавныя паняцці *салавейка – верабейка* уваходзяць у родавае паняцце *птушкі*. *Замрэ з жалю голас, Вораг наб’е крылле, Будзеш, як той колас пасярод бадыляў* [2, т.1, с. 202] (кампаненты уваходзяць у родавае паняцце *расліны*); *Крутым хвостом на усе староны, Як сучка, доля меле, дзеле: Адным спраўляе пахароны, Другіх склікае на вяселле* [2, т.1, с. 189] (родавае паняцце *абрады*) і пад.

Кантэкстуальныя антонімы у паэзіі Янкі Купалы служаць тым стылістычным сродкам, які дазваляе ствараць трапныя, непаўторныя вобразы – кантрасты, надае творах песняра адметнае гучанне.

Спіс літаратуры

1. Асіпчук, А.М. Антонімы-назоўнікі у паэтычнай спадчыне Янкі Купалы / А.М. Асіпчук // Славянскія мовы, літаратуры і культуры: этнас у святле гісторыі і сучаснасці: Матэрыялы III Міжнароднай навуковай канферэнцыі. – Гродна, 2003.
2. Купала, Я. Збор твораў: У 7 т. / Я.Купала. – Мн., 1973–1976.
3. Новиков, Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков. – М., 1973.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці тамах. – Мн., 1977–1984.
5. Новиков, Л.А. Русская антонимия и её лексикографическое описание / Л.А. Новиков // Львов М.Р. Словарь антонимов русского языка. – М., 1984.

The article deals with problems of context antonyms found in the poetry of Yanka Kupala and their stylistic possibilities.

Асіпчук Аксана Мікалаеўна, выкладчык кафедры беларускай мовы Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы, Гродна, Беларусь.